
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.59:332.122(1-77)(477)

А. М. Ревко, к. е. н.

**ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ
РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

Анотація. Досліджено соціально-економічну сутність поняття «рівень життя». Проаналізовано структуру грошових доходів домогосподарств України як каталізатора високого рівня життя. Розглянуто основні фактори, які впливають на формування рівня життя населення регіонів України в умовах трансформаційних змін та входження України в міжнародний (європейський) освітній та науковий простори. Встановлено, що для вирішення соціально-економічних проблем суспільства та підвищення рівня життя необхідно розвивати соціальне підприємництво.

Ключові слова: рівень життя; соціальне підприємництво; грошові доходи; достаток; культура споживання.

А. Н. Ревко, к. э. н.

**ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ
РЕГИОНОВ УКРАИНЫ**

Аннотация. Исследована социально-экономическая сущность понятия «уровень жизни». Проанализирована структура денежных доходов домохозяйств Украины как катализатор высокого уровня жизни. Рассмотрены основные факторы, которые влияют на формирование уровня жизни населения регионов Украины в условиях трансформационных изменений и вхождение Украины в международное (европейское) образовательное и научное пространства. Установлено, что для решения социально-экономических проблем общества и повышения уровня жизни необходимо развивать социальное предпринимательство.

Ключевые слова: уровень жизни; социальное предпринимательство; денежные доходы; достаток; культура потребления.

А. М. Revko, Candidate of Economic Sciences

DETERMINANTS OF THE STANDARD OF LIVING IN REGIONS OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the socio-economic essence of "standard of living". The author analyzes the structure of money incomes of households in Ukraine as a catalyst of the high standard of living. The basic factors that influence on the formation of living standards in regions of Ukraine in transformational changes and entry of Ukraine into the international (European) educational and scientific spaces are examined. It was found that to solve social and economic problems of society and to improve of living standards is necessary to develop social entrepreneurship.

Keywords: standard of living; social entrepreneurship; money income; wealth; culture of consumption.

Постановка проблеми. Рівень життя є матеріальною основою, яка не тільки забезпечує якісний людський розвиток, але й дає змогу обирати напрямок цього розвитку. Він характеризує економічні можливості населення задовольняти свої матеріальні, культурні та соціальні потреби за рахунок придбання благ та послуг. Проблема дослідження рівня життя для України є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останній час дослідженням цієї проблеми в Україні займається значне коло науковців, серед них такі провідні вчені в соціально-економічній сфері, як О. Богуцький, В. Мандибура, Е. Лібанова, Т. Кір'ян, І. Гнибіденко, А. Колот та інші.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень із проблеми рівня життя, вона не втратила своєї актуальності в науковому плані й потребує розробки ефективних практичних рекомендацій щодо забезпечення реального підвищення рівня життя населення України. Виникає об'єктивна потреба в дослідженні процесів формування рівня життя населення регіонів України, оскільки він забезпечує можливості населення задовольняти свої матеріальні (їжа, одяг, житло тощо), культурні (відвідування театрів, кіно, клубів, купівля книг, комп'ютерів, творів мистецтва тощо) і соціальні (медичне обслуговування, освіта тощо) потреби за рахунок придбання благ і послуг.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних факторів, які детермінують формування сучасного рівня життя населення в умовах трансформаційних змін та входження України в міжнародний (європейський) освітній та науковий простори.

Виклад основного матеріалу. Рівень життя населення - це узагальнене комплексне поняття, яке характеризується багатоаспектною компонентною структурою. Серед сучасних українських дослідників панує погляд на рівень життя у вузькому та широкому розумінні.

Так, О. Богущкий пропонує розрізнити категорію у вузькому розумінні – для відображення лише особистих потреб людей; у широкому – фактичного рівня споживання матеріальних, духовних та соціальних благ і послуг, міру задоволення раціональних потреб. Особисті потреби є однією з вихідних категорій у процесі аналізу життєвого рівня, які вирізняють особистість від інших у плані фізичному, інтелектуальному та соціальному. Джерелом їх задоволення є доходи населення [1, с. 43].

В. О. Мандибуря рівень життя в широкому розумінні вважає сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут й інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризує досягнутий у суспільстві за певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначає та оцінює реальні економічні джерела та соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення [2, с. 18].

Потреби постійно змінюються в силу їх безмежності і здатності до розширення. В якості обмежувача можуть виступати умови та ресурси, які формують можливості їх задоволення, виходячи із ситуації, яка складається на ринку товарів і послуг, доходів населення [3, с. 83].

На основі узагальнення різноманітних підходів рівень життя можна визначити як складну соціально-економічну категорію, яка містить цілу гаму соціальних та економічних відносин, що виявляють розвиток потреб населення, ступінь їх задоволення шляхом забезпечення певного рівня доходу, споживання матеріальних та нематеріальних благ і послуг на конкретно взятій території та формування умов для розширеного відтворення людського потенціалу.

Розв'язання проблем соціально-економічного зростання як країни в цілому, так і її складових регіонів, зокрема, знаходиться в прямій залежності від політики доходів і відповідної динаміки рівня заробітної плати як основного джерела інвестицій у людський розвиток. Саме доходи громадян являються каталізатором високого рівня життя.

У структурі доходів населення домінують завжди є заробітна плата. Вона є головним джерелом доходів місцевих бюджетів, це можливість прояву територіальною громадою своїх важелів впливу на детінізацію заробітної плати. Вона залишається головним джерелом грошових доходів домогосподарств та має нестійку тенденцію протягом 2010-2015 рр. (табл. 1).

Другим, за важливістю, джерелом доходів домогосподарств є соціальні трансфери (пенсії, стипендії, допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою), які протягом періоду, що аналізується, мали тенденцію до зменшення. У домогосподарствах без дітей даний показник зменшився з 38,4% у 2010 році до 37,8% у 2015 році. Вагому частку в структурі доходів займають пенсії. Це пов'язано з тим, що в Україні в 2010 році на десять працюючих громадян припадало дев'ять пенсіонерів.

Низькі доходи для більшості сімей з дітьми є визначальним чинником їх відторгнення від багатьох сфер життя. Так, попри те, що в Україні послуги середніх освітніх закладів та послуги з охорони здоров'я в державних установах де юре надаються безоплатно, забезпечення процесів навчання або лікування необхідними товарами (зошити, ручки, ліки, медичне обладнання), оплата

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

лабораторних досліджень, процедур тощо лягає на плечі споживачів цих послуг і de facto обмежується їх матеріальною спроможністю.

Якщо порівняти структуру грошових доходів сільських та міських домогосподарств, то спостерігається суттєве перевищення частки доходів від зайнятості у останніх у 2015 році – на 17,0 %. Питома вага пенсій та соціальних виплат переважає у сільських домогосподарствах відповідно на 3,6 % та 1,2 %.

Таблиця 1

**Структура грошових доходів домогосподарств України у 2010-2015 рр.
(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, відсотків)**

	Домогосподарства без дітей		Домогосподарства з дітьми		У міських поселеннях		У сільській місцевості	
	2010	2015	2010	2015	2010	2015	2010	2015
Оплата праці	46,6	44,9	60,8	61,9	58,0	58,0	38,9	41,0
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	4,4	4,4	9,8	8,1	7,2	6,5	5,7	5,3
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,7	4,0	3,9	3,6	0,5	0,5	13,2	11,5
Доходи від власності (дивіденди від акцій та інших цінних паперів, відсотки по вкладах, доходи від здачі в оренду нерухомості тощо)	0,8	1,7	0,5	0,7	1,0	0,3	1,9	3,4
Пенсії	36,9	36,2	11,6	9,7	23,6	22,8	30,0	26,4
Стипендії	0,9	0,8	0,5	0,5	0,8	0,8	0,5	0,5
Допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою	0,6	0,8	5,3	7,0	2,3	3,3	4,2	4,5
Грошова допомога від родичів та інших осіб	4,7	5,7	5,6	6,6	5,4	6,4	4,5	5,4
Аліменти	0,0	0,1	0,6	0,6	0,4	0,3	0,1	0,2
Інші грошові доходи	1,0	1,4	0,7	1,3	0,8	1,1	1,0	1,8
Грошові доходи	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено за [4, с. 192, 196; 5, с. 201, 205, 213]

Природним в умовах сповільнення економічного зростання є наближення питомої ваги надходжень від оплати праці та соціальних трансферів. Водночас слід зазначити, що із заробітної плати здійснюються обов'язкові відрахування (податки та внески до державних страхових фондів) у середньому на рівні 20% від бруто-доходу. Стає очевидним, що в бюджетах домогосподарств джерелом доходів переважно є вже не заробітна плата, а доходи у вигляді пенсій, стипендій, соціальної допомоги. За умов економічної депресії таке співвідношення, імовірно, відіграло позитивну роль у збереженні загальної динаміки доходів, а отже, і споживчого попиту, проте у стратегічному вимірі воно фактично дестимулює людський розвиток та укорінює соціальне споживацтво.

Рівень життя залежить від різноманітних факторів, починаючи від території, де проживає населення, тобто географічних чинників, і закінчуючи загальною соціально-економічною та екологічною ситуацією, а також станом політичних відносин у країні. На рівень життя тією чи іншою мірою може впливати і демографічна ситуація, і житлово-побутові та виробничі умови, обсяг і якість споживчих товарів. Усі найбільш значущі фактори І. Колінченко поєднує в такі групи [6]:

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

політичні фактори; економічні фактори; соціальні фактори; науково-технічний прогрес; екологічні чинники.

Більш широко чинники впливу на рівень життя визначає І. Проніна, до яких вона включає інституціональні (держава), неекономічні (природно-кліматичні, національно-етнічні, історичні) і значну групу економічних чинників [7, с. 6].

Серед усіх чинників найбільш сильний вплив на рівень життя населення справляють економічні чинники, до яких належать наявність економічного потенціалу в країні, можливості для його реалізації, величина національного доходу тощо. Рівень життя населення залежить від економічного потенціалу і значною мірою визначається величиною ВВП і структурою його використання. Джерелом підвищення рівня життя населення є зростання національного доходу, який являє собою частину сукупного суспільного продукту після відрахування витрачених у процесі виробництва засобів праці і матеріальних витрат, тобто новостворену вартість.

Інституціональні чинники охоплюють форми власності й організації суспільного життя, законодавчу базу та систему державного управління, які безпосередньо впливають на рівень життя населення, оскільки визначають характер розподілу створеного національного доходу, соціально-економічні права та гарантії людини, форми соціальної підтримки та захисту.

Нині, на нашу думку, для вирішення соціально-економічних проблем суспільства та підвищення рівня життя необхідно розвивати соціальне підприємництво. Оскільки, соціальне підприємництво допомагає вирішити проблеми безробіття, соціальної незахищеності, громадянської активності, знижує навантаження на місцеві бюджети у вирішенні соціальних проблем, є важливим джерелом економічного розвитку регіонів. Головна місія соціального підприємництва – приносити користь громаді, шляхом вирішення соціальних проблем та підвищувати якість життя населення.

На рівень життя здійснюють вплив і соціально-демографічні чинники: рівень освіти та професійної підготовки; економічна активність населення; кількість членів домогосподарств, у тому числі, кількість працюючих та утриманців; стан здоров'я тощо.

В умовах трансформаційних змін та входження України в міжнародний (європейський) освітній та науковий простори сучасний рівень життя населення значною мірою детермінують такі фактори, як освіта, наука та наукова діяльність. Вибір Україною інноваційної моделі розвитку передбачає, що головну роль джерела довготривалого економічного зростання відіграють наукові надбання та їх технологічні застосування. Спроможність країни до створення знань, їх розповсюдження та ефективного використання стають в економіці знань основними факторами зростання поряд з традиційними джерелами - інвестиціями та людськими ресурсами.

Можна стверджувати, що побудова в Україні економіки знань у середній та віддаленій перспективі чинитиме помітний вплив на рівень життя українського населення. Керуючись парадигмою європейської інтеграції, в Україні мають бути створені всі умови для подолання існуючого економічного і технологічного розриву з країнами - членами ЄС. Забезпечення реального впливу науки та інновацій на економічне зростання передбачає безперервне удосконалення технологій, постійне навчання розробників, розвиток підприємницької діяльності, інноваторів та користувачів нових технологій, залучення освіти до процесу оновлення знань.

На рівень життя впливають і культурологічні чинники, які значною мірою обумовлюють потреби, норми і структуру споживання.

Науковці Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України стверджують, що саме рівень життя населення має значний вплив на модернізаційні процеси в трансформаційній економіці. Однак, серед проблем, що перешкоджають реалізації позитивних впливів рівня життя населення на модернізаційні процеси, можна виділити дві основні, принципово важливі моменти: трансформація моделі споживання, що сьогодні не наближується до ознак модернізованого суспільства, та низький інвестиційний потенціал населення, що гальмує економічні процеси. Основна проблема полягає в тому, як вплинути не тільки на фінансову сторону життєдіяльності домогосподарств, а й на їхні психологічні настанови. Адже саме вони формують бачення моделі споживання, схильність до ощадливості.

Сучасна модель споживання, що складалася в суспільстві впродовж двох останніх десятиріч, виглядає викривленою як з точки зору корисності для споживача, так і з погляду впливу на ефе-

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ктивність функціонування національної економічної системи [8, с. 440]. Основна причина полягає у низькій платоспроможності населення та вимушеному виборі такої моделі споживання, яка могла б задовольняти основні потреби за обмежених ресурсів.

Одне з центральних місць у системі оцінки матеріального добробуту населення займають показники доходів і витрат. Рівень витрат населення має ірраціональну структуру та свідчить про низьку платоспроможність громадян країни. У середньому одне домогосподарство нині понад 50% сукупних витрат спрямовує на харчування. Натомість, неспоживчі сукупні витрати, які є головним джерелом інвестицій у людський розвиток, складають лише близько десятої частини сукупних витрат.

Внаслідок низьких доходів переважної більшості населення та низької споживчої культури суспільства в цілому структура споживання викривлена в бік харчування за рахунок мінімізації непродовольчої складової, насамперед, соціально-культурної:

- надто високі витрати на товари продовольчої групи (відносні та подекуди абсолютні), до того ж, не підкріплені якісними характеристиками харчового раціону;
- обмеженість у споживанні непродовольчих товарів та послуг;
- практично повна відмова від послуг та товарів соціально-культурної сфери, натомість активно витрачання вільних коштів на розваги в кафе і ресторанах;
- обмежене інвестування у розвиток незалежно від рівня добробуту. Лише на вищу освіту питома вага витрат зростає відповідно до рівня добробуту домогосподарства;
- незначні заощадження та серйозні кредитні зобов'язання по товарах тривалого користування [9, с. 202].

Платоспроможність населення як економічна категорія характеризує рівень та якість життя населення, а також виражає здатність населення оплачувати необхідні товари та послуги відповідно до розміру наявних грошових засобів. Низька платоспроможність населення обумовлена такими факторами, як низький рівень заробітної плати, зумовлений її несвоєчасною виплатою, необхідність витрат населення на першочергові послуги (комунальні, побутові та транспортні), а також на медичне обслуговування та навчання.

Низький рівень купівельних можливостей населення зумовлює незадовільну структуру витрат населення, що, у свою чергу, гальмує реформи в соціальній сфері. Значна частина витрат домогосподарств регіонів України витрачається на харчування (2000 р. – 67,9%; 2005 р. – 61 %; 2010 р. – 56,7%, 2015 р. – 54,0%) [4; 5], що вказує на низький рівень платоспроможності населення, який негативно впливає на рівень життя населення через зростання надлишкової зайнятості, падіння продуктивності та реальної заробітної плати. На продукти харчування в США спрямовується 10 % сімейних бюджетів, країнах ЄС – 15 %, у Великобританії – 11,5 %, у Греції – 21,1 %, у Польщі – 30 % [4; 5]. Однак динаміка витрат на харчування у структурі сукупних витрат домогосподарств України протягом останніх років має позитивний характер до зменшення. Як справедливо зазначають вітчизняні науковці, для формування продуктивної зайнятості необхідно, щоб на продукти харчування сім'єю витрачалось 18-25% доходу.

Таким чином, щоб забезпечити собі гідний набір продовольчих товарів, населенню європейських держав достатньо витратити третину своїх грошових доходів. Іншу частину (за вирахуванням так званих обов'язкових платежів) вони мають змогу витратити на дозвілля, відпочинок, оздоровлення та просвітництво.

Висновки. Для будь-якої країни важливо підтримувати високий рівень життя свого населення, оскільки він виступає не тільки результатом економічного розвитку, але й чинником соціально-економічного прогресу, а саме:

- 1) забезпечує умови розширеного відтворення та всебічного розвитку людини, формування людського потенціалу та його капіталізацію;
- 2) є основою споживчого попиту та найважливішим чинником формування внутрішнього ринку, що є необхідною умовою розвитку вітчизняної економіки;
- 3) сприяє формуванню середнього класу, зменшує частку бідного населення, що забезпечує соціальну стабільність, знижує можливість виникнення різноманітних соціальних ризиків.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Отже, рівень життя, з одного боку, – це кваліметричний індикатор реального задоволення людських потреб, що акумулює в собі інформацію про стан та умови життєдіяльності особи, сім'ї, соціальних верств та класів, населення країни, з іншого, – цільовий норматив розбудови соціальної держави.

Література

1. Богуцький, О. Аналіз соціально-економічної категорії рівня життя населення України / О. Богуцький // Україна : аспекти праці. – 1998. – № 2. – С. 43–47.
2. Мандибур, В. О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибур; ред.: Д. П. Богиня. – К.: Парлам. вид-во, 1998. – 255 с.
3. Морозова, Н. І. З питання по відношенню категорій "рівень життя" і "якість життя" населення / Н. І. Морозова // Економіка і регіон. – 2013. – № 1. – С. 82–89.
4. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році : статистичний збірник / [відп. за вип. І. І. Осипова]. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – Ч. 1. – 368 с.
5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2015 році : статистичний збірник / [відп. за вип. І. І. Осипова]. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – Ч. 1. – 254 с.
6. Колинченко, И. П. Уровень и качество жизни населения и пути их повышения в Российской Федерации : дис. канд. экон. наук : 08.00.05 / И. П. Колинченко. – Воронеж, 2006. – 167 с.
7. Проніна, І. І. Рівень життя населення України : методи аналізу та напрями підвищення : автореф. дис. канд. экон. наук : 08.09.01 / І. І. Проніна ; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. — К., 2002. — 19 с.
8. Ревко, А. М. Вплив рівня добробуту населення на процеси модернізації людського потенціалу регіону / А. М. Ревко // Проблеми громадянського поступу українського суспільства : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (21 січня 2015 р., м. Чернігів). – Чернігів : Черніг. нац. технол. ун-т., 2015. – С. 439–443.
9. Людський розвиток в Україні : мінімізація соціальних ризиків (колективна науково-аналітична монографія) / за ред. Е.М.Лібанової ; Національна академія наук України. - К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Держкомстат України, 2010. - 496 с.

References

1. Bohutskyi, O. (1998). Analiz sotsialno-ekonomichnoi katehorii ravnnya zhyttia naselennia Ukrainy [Analysis of socio-economic category living standards of Ukraine]. *Ukraina: aspekty pratsi*, 2, 43–47 [in Ukrainian].
2. Mandybura, V. O. (1998). Riven zhyttia Ukrainy ta problemy reformuvannya mekhanizmiv yoho rehuliuвання [The living standards of Ukraine and the problems of reforming mechanisms of regulation]. *Parlamentske vyd-vo*, 255. [in Ukrainian].
3. Morozova, N. I. (2013). Z pytannia po vidnoshenniu katehorii "riven zhyttia" i "iakist zhyttia" naselennia [On the issue of relative categories "standard of living" and "quality of life" of the population]. *Ekonomika i rehion*, 1, 82-89. [in Ukrainian].
4. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2010 rotsi (2011). [Expenditures and resources of households in Ukraine in 2010]. *Statystychnyi zbirnyk, vidp. za vyp. I. I. Osypova, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*, 1, 368. [in Ukrainian].
5. Vytraty i resursy domohospodarstv Ukrainy u 2015 rotsi (2016). [Expenditures and resources of households in Ukraine in 2015]. *Statystychnyi zbirnyk, vidp. za vyp. I. I. Osypova, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*, 1, 254. [in Ukrainian].
6. Kolynchenko, Y. P. (2006). Uroven y kachestvo zhyzny naseleniya y puty ykh povysheniya v Rosyiskoi Federatsyy [The level and the quality of life and ways of increasing them in the Russian Federation] : Candidate's thesis : 08.00.05, *Voronezh*, 167. [in Russian].
7. Pronina, I. I. (2002). Riven zhyttia naselennia Ukrainy : metody analizu ta napriamy pidvyshchennia [The standard of living of the population of Ukraine : analysis methods and areas of improvement]: Extended abstract of candidate's thesis, K., 19. [in Ukrainian].
8. Revko, A. M. (2015). Vplyv ravnnya dobrobutu naselennia na protsesy modernizatsii liudskoho potentsialu rehionu [The impact of population welfare on the process of modernization of the human potential of the region]. *Problemy hromadianskoho postupu ukraïnskoho suspilstva : materialy mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (m. Chernihiv, 21 sichnia 2015 r.)*, *Chernih. nats. tekhnol. un-t.*, 439-443. [in Ukrainian].
9. Libanova, E. M., Makarova, O. V., Kurylo, I. O. ta in. (2012). Liudskyi rozvytok v Ukraini : sotsialni ta demohrafichni chynnyky modernizatsii natsionalnoi ekonomiky (kolektyvna monohrafiia) [Human development in Ukraine : social and demographic factors of modernization of the national economy], *In-t demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy*, 320. [in Ukrainian].

Надійшла 17.10.2016

Бібліографічний опис для цитування :

Ревко, А. М. Детермінанти формування рівня життя населення регіонів України / А. М. Ревко // Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 4 (8), ч. 1. – С. 154-159.